

Sayı : 2

Ekim 1971

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

TARİH ENSTİTÜSÜ DERGİSİ

EDEBİYAT FAKÜLTESİ MATBAASI
İSTANBUL — 1971

ÖZDEMİR-OĞLU OSMAN PAŞA'NIN ŞİRVÂN SEFERİ İLE İLGİLİ ÜÇ MANZÛME

M. Kemal Özergin

I. MANZÛMELERE DÂİR

A. Osmanlı - Safevî savaşı (1578-1590)

XVI. yüzyılın son çeyreğindeki Osmanlı-Safevî savaşı sırasında, Osmanlı ordularına başkumandan olarak beş «Şark serdârı» tayin edilmişti :

1578-1579 : İlk serdâr Lala Mustafa Paşa, ordu ile İstanbul'dan hareketle (28 Nisan 1578), Erzurum ve Ardahan üzerinden ilerleyerek, Çıldır zaferi (9 Ağustos)'nden sonra, Tiflis'i işgal etti (24 Ağustos). Koyun-geçidi zaferi (9 Eylül) kazanılınca, Şirvân yolu açılarak, Ereş ile diğer şehirler ve Demir-kapı Osmanlı hâkimiyeti altına girdi (Eylül). Şirvân ve Dağıstan muhâfızlığında Özdemir-oğlu Osman Paşa'yı bırakan Serdâr, Erzurum kışlağına döndü (Ekim). Fakat taarruza geçen Safevî orduları ile Şamahı önünde çetin savaşlar yapan Osman Paşa (9-11 Kasım ve 27 Kasım), Şirvan'ı boşaltarak Demir-kapı'ya çekildi (Ocak 1579). Ertesi sefer mevsiminde bir Safevî ordusu Tiflis'i kuşattı (30 Mart 1579). Osmanlı serdârı ise, Kars kalesini onarmaya girişti (Ağustos). Halbuki Osman Paşa, hükümetin emri üzerine Demir-kapı'ya gelen (10 Ekim) Kırım Hanı II. Mehmed Girey ile Şirvan bölgesini geri almayı başardı (23 Ekim). Sonbaharda Serdâr yine Erzurum'a (22 Ekim), Han Kırım'a döndü. Osman Paşa, bu sefer kışı Bakû'da geçirdi.

1580-1582 : İkinci Serdâr Koca Sinân Paşa (7 Ocak 1580), sefer harekâtı ile doğuda oyalanırken, veziriâzam tayin edildi (25 Ağustos) ve kışı oralarda geçirdikten sonra, barış olacak bahanesi ile İstanbul'a döndü (22

Temmuz 1581). Zorluklar içinde Demir-kapı'da tutunan Osman Paşa'ya ancak ertesi yıl Kefe üzerinden takviye birlikleri gönderildi (Ağustos 1582).

1583-1584 : Üçüncü Serdâr Ferhâd Paşa (30 Aralık 1582) da fazla bir faaliyet göstermedi. Yardım alan Osman Paşa ise, Şirvân'ı istilâ edip Demir-kapı üzerine taarruza geçen Safevîler'i karşılamaya hazırlandı. Acele eden bir birliğin Niyâz-âbâd'da yenilmesi (24 Nisan 1583) üzerine, bütün kuvveti ile Safevî ordusunu karşılayan Osman Paşa, «Meş'ale savaşı»nda onları ağır yenilgiye uğrattı (8-11 Mayıs). Böylece Osmanlı bâkimiyeti Şirvân'da kesin olarak yerleşti.

1585 : İstanbul'a gelen (28 Haziran 1584) Osman Paşa, az sonra veziriâzam (28 Temmuz), ertesi yıl da dördüncü serdâr tayin olundu (15 Mart 1585). Çıktığı seferde Sûfiyân, Alivâr ve Tebrîz savaşlarından sonra, Tebrîz'i de aldı (25 Eylül). Fakat bir hastalık sonucu öldü (29 Ekim).

1586-1590 : Seferin beşinci serdârlığına yine Ferhâd Paşa getirildi (14 Ocak 1586). On bir ay süreyle Tebrîz'i kuşatan Safevî ordusu, yeni Serdâr'ın yaklaştığını haber alınca, çekildi (30 Ağustos). Serdâr, Erzurum kışlağına döndü. Bu son devrede savaş barekâtının daha çok güneye Bağdâd bölgesine kaydığı görülüyor. 1585 sonlarında başlayan barış görüşmeleri, bir ara duraklayınca, Gürcistan'da fetihlere devam edildi (Temmuz-Ekim 1587). Ferhâd Paşa, Gence'yi de zaptetti (1 Eylül 1588). Safevî şâh'ının kesin barış isteği (28 Ocak 1590) üzerine, alınan toprakların Osmanlılar'da kalması şartı ile barış yapıldı (21 Mart) ve yeni sınır belli edildi¹.

B. Özdemir-oğlu Osman Paşa (1527-1585)

Osmanlı - Safevî savaşı'nın büyük siması, yukarıdaki kısa açıklamadan da anlaşılacağı gibi, Özdemir-oğlu Osman Paşa'dır. Bu değerli Osmanlı kumandanı, Mısır'daki beğlerden Özdemir Paşa'nın oğludur. 1527 yılında Mısır'da doğdu. 14 yaşında iken Mısır'da Kullar ağalığı'na getirildi. 1545 de orada bir tuğlu muhafız sancak beğlerinden oldu. Gösterdiği başarı üzerine, 1560 -da Mısır Emiri'l-hâccı tayin edildi. Babasının ölümünde (1562), onun yerine Habeş beğlerbeğisi oldu. Orada kaldığı beş yıl içinde, eyâleti düzene soktu ve imar etti. Azlinde (Temmuz 1567), Mısır'a döndü ise de, kısa bir zaman sonra, Yemen isyanı'nı bastırmakla vazifelendirildi (Aralık 1567). Dört ay sonra, San'a ve Yemen eyâletleri de ona veril-

¹ Osmanlı-Safevî savaşı için bk. Dr. Bekir Kütlükoğlu : *Osmânî-İrân siyâsî münâsebetleri*. I. İstanbul 1962; aynı müell. : «*Murâd III.*». İslâm ans.

di. 1568 yazında Yemen'deki savaşlarda bulundu. Ancak Serdâr Koca Sinân Paşa ile anlaşamayınca, oradan ayrılarak gittiği Hacc'dan (Mayıs 1570) sonra İstanbul'a geldi. Orada bir yıl kaldı ve Lahsa eyâleti'ne tayin edildi (1571). Ertesi yıl da Basra Beğlerbeğliğine geçti. Hürmüz fethine hazırlanırken, Diyârbekir eyâleti'ne tayini çıktı (1573). Burada dört yıl kaldıktan sonra, azledildi (1577). Kışı Diyârbekir yöresinde geçirdiği sırada, Şîrvân seferi'ne çağırıldı (Mart 1578).

Osman Paşa, Temmuz başında Cinis'de orduya katıldı. Çıldır ve Koyun-geçidi zaferlerinin kazanılmasında ön safta bulundu. Şîrvân'ın zaptından sonra, diğer kumandanların göze alamadığı Şîrvân ve Dağıstan muhâfızlığını, vezir pâyesi ve serdâr ünvânı ile kabul etti. Ancak Safevî ordularının sert baskısı karşısında, Şamahî önünde savaşlar (9-11 Kasım ve 27 Kasım) vererek, Demir-kapı'ya çekilmek zorunda kaldı (7 Ocak 1579). Yarduma gelen Kırım Hanı ile birlikte, Şîrvân'ı geri aldı (Ekim 1579). O kışı Bakû'da geçirdi. Bir süre Demir-kapı'da zorluklar içinde tutundu. Demir-kapı üzerine kesin taarruza geçen Safevî ordusunu, Baş-depe'de karşılayıp, dört günlük savaş sonunda ağır yenilgiye uğrattı (Meş'ale savaşı, 8-11 Mayıs 1583). Şîrvân bölgesi'ni geri aldıktan sonra, gösterdiği büyük muvaffakiyet üzerine İstanbul'a çağırıldı. Yolda, isyân eden Kırım Hanı'nı da tenkil ederek (23 Mayıs 1584), Kefe üzerinden İstanbul'a geldi (28 Haziran). Bir ay sonra veziriâzamlığa getirildi (28 Temmuz). 1584-85 kışını Kastamonu'da geçirdi. 15 Mart 1585 -de Şark serdârı tayin edildi. Ordu ile, Erzurum üzerinden Tebriz'e yürüdü (Ağustos 1585). Sûfiyân, Alivâr ve Tebriz savaşlarından sonra, bu büyük şehri de zaptetti (22 Eylül). Fakat hunnâk hastalığı sonucu, Tebriz yakınında Acı-su boyunda iken, 29/30 Ekim 1585 gece yarısı öldü. Türbesi Diyârbekir'dedir².

C. Üç manzûme

Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın Şîrvân savaşları sırasında gösterdiği üstün kumandanlık, yiğitlik ve sebat, toplumda büyük ilgi ve heyecan uyandırarak, onu bir destan kahramanı haline getirmişti. Bu heyecan ve takdirin, çağında halk ve yüksek zümre edebiyatlarında bazı manzûm eserlerin

2 Özdemir-oğlu Osmân Paşa için bk. Abdurrahman Şeref: «Özdemir-oğlu Osmân Paşa», TOEM, IV-V/21-25 (1 Ağustos 1329 — 1 Nisan 1330). 1289-1303, 1353-1369, 1417-1443, 1481-1516, 1-12; Mehmed Ârif: «Özdemir-oğlu Osmân Paşa makalesine zeyl. Şecâ'at-nâme», TOEM, V/26 (1 Haziran 1330), 110-117; Abdurrahman Şeref: «Özdemir-oğlu Osmân Paşa'nın bir mektûbu», TOEM, VIII/43 (1 Nisan 1333). 35-41.

yaratılmasına yol açtığını görüyoruz³. Çağdaş tarih olayları için, ayrı bir kaynak türü teşkil eden bu edebî eserler üzerinde, şimdiye kadar pek durulmamıştır. Bu yazıda onlardan, henüz bilinmeyen üç manzûmeyi tanıtacak ve metinlerini vereceğim⁴. Bunlardan özellikle üçüncüsü, uzun ve tafsilâtlı metni içinde, çağdaş kaynaklarda bulunmayan yeni bilgiler kazandırıyor. Bu bakımdan tarih araştırmalarında edebî kaynakların ehemmiyeti bir kere daha ortaya konulmuş olmaktadır.

Metinlerin ilki (A), bir manzûm tarihtir. İçindeki bilgilerden anlaşıldığı gibi, 986 -daki Çıldır zaferi ile ilgilidir. İlk seferde Ardahan'dan ilerleyen Osmanlı ordusu, 9 Ağustos 1578 günü sabahı Yeni-kal'a'yı kuşatmış-

3 Osmanlı-Safevî savaşı sırasında, gerek yüksek zümre edebiyatı ve gerekse halk edebiyatı alanlarında, bu savaşı yansıtan çeşitli eserler meydana getirilmiştir. Yüksek zümre edebiyatında, çağdaş şâirlerin divânlarındaki parçalar dışında kaleme alınmış, uzun tarihî-edebî metinler olarak şunları biliyoruz (bu konuda bk. Ağâh Sırrı Levend: *Gazavât-nâmeler...* Ankara 1956, 86-91, 175, 370-371; Dr. B. Kütükoğlu: *aynı esr. X. s.*):

1. Şemsi: *Şâh-nâme-i Sultân Murâd Han*.
2. Âsafî: *Secâ'at-nâme*
3. Adlî: [*Şîrvân seferi tarihi*].
4. Lârendeli Vücûdî: *Gazavât-ı Özdemir-oğlu Osmân Paşa*.
5. Harîmî: *Zafer-nâme-i Sultân Murâd Han*.
6. Harîmî: *Gencîne-i feth-i Gence*.

Halk şiiri alanında ise bu savaşlar ile ilgili olarak söylenmiş ve şimdiye kadar dikkati çekerek yayımlanmış olan şu manzûmeler vardır (bu konuda bk. Ahmet Kudsi: «*Köroğlu'na dair*». Halk Bilgisi Mecmuası, I (1928), 110-116; Rıdvan Nafiz: «*Bir kaç manzûme*». Hayat, VI/135 (15 Temmuz 1929). 10; Prof. Dr. Köprülüzâde Mehmed Fuad. *XVI ncı asır sonuna kadar Türk saz şairleri*. İstanbul 1930; Prof. Dr. M. Fuad Köprülü: *Türk saz şairleri*. II. İstanbul 1940):

1. (Hayâlî ? :) 1578 Çıldır savaşı (R. Nafiz. 10; Köprülüzâde. 41; Köprülü. 55/nr. 1).
2. Hayâlî: 1578 Kalgay Âdil Girey'in akını (R. Nafiz. 10; Köprülüzâde 42; Köprülü. 57/nr. 3).
3. Kör-oğlu: 1583 Şîrvân fethi (A. Kudsi 110-111/nr. i; Köprülüzâde. 47-48; Köprülü. 51-52/nr. 15).
4. Kör-oğlu: 1585 Osman Paşa'nın ölümü (A. Kudsi. 111-112/nr. ii; Köprülüzâde, 48-49; Köprülü. 52/nr. 15 I).
5. Öksüz Dede: 1590 Serdâr Ferhâd Paşa'nın Haydâr Mirzâ'yı rehin getirmesi (Köprülüzâde. 31; Köprülü. 34-35/nr. 13).
6. Öksüz Dede: 1590 Haydâr Mirzâ'nın rehin bulunması (Köprülüzâde. 32-33; Köprülü. 24-25/nr. 1).

4 Burada yayımlanan metinlerden ilk iki tarih manzûmesini (A ve B), Doç. Dr. Nejat Göyünç vermek lûtfunda bulundu. Kendisine teşekkür ederim.

tı. Öğle üzeri bir Osmanlı takımı, Gürcistan yolunu kesmek için ilerleyen başkumandan Tokmak Han, İmâm-kulı Han ve Ustaclu Kara Han kumandasındaki Safevî ordusunun öncüleri ile Çıldır gölü yanında karşılaşarak, çarpışmaya girişmişti. Bir kaç beğlerbeğinin ve özellikle Osman Paşa'nın katıldığı şiddetli çarpışma sonunda, Safevî ordusu yenilerek çekildi (5 Cumâda II. 986/9 Ağustos 1578, Cumartesi)⁵.

Bu zaferi tarih düşürerek tesbit eden şâirin kimliğini, mahlâsı manzûmede anılmadığı için, bilemiyoruz. Yazılı olduğu yerde de, bunu belirtecek bir kayıt yoktur. Ancak metinde verdiği bilgilerden kendisinin, olay sırasında Osmanlı ordusunda ve muhtemelen Serdâr çevresinde bulunan, orta derecede öğrenim görmüş, fakat edebî bilgisi kuvvetli bir kişi, belki ordu kâtiblerinden biri olduğu anlaşılmaktadır. Olay üzerine düşürdüğü tarih ile, bunun kasîdesini pek geç kaleme almamış olmalıdır (10-15 Ağustos 1578). Şiirini Serdâr Lala Mustafa Paşa'ya takdim ettiği de düşünülebilir. Manzûmenin başlığı yoktur. İlk beyti kafiyele olmasıyla, «nazım» denilen biçimdedir ve bu şekildeki manzûmelerin çoğunda görüldüğü gibi, mahlâs verilmemiştir⁶. Bahr-i Remel'den «fâilâtün (feilâtün), feilâtün, feilâtün, feilün (fa'lün)» ölçüsüyle, on bir beyittir. Kafiye dizilişi, a + a, b + a, c + a, d + a... şeklindedir. Manzûme, daha çok olayı anlatmaya dikkat ettiği (didaktik) için, divan edebiyatı kavramlarına çok yer vermemiştir. Dili sâde olduğu gibi, çağdaş tarih manzûmelerinin iyilerindendir. Şâir, Serdâr'ın düşman ülkesine ayak basınca, Cumartesi günü Kuşluk vakti otağ kurulduğunu, öğleyin Tokmak Han'ın Çıldır denizi'ne geldiği haberinin çıktığını, bir-iki beğlerbeğinin Safevîleri kırarak kaçırdığını anlatıyor ve bu olayın tarihini ebced hesabı ile düşürüyor. Şâirin olay yeri yakınında ve belki ordugâhda bulunuşu bakımından verdiği bilgiler, manzûmesine bir kaynak değeri kazandırıyor.

İkinci kısa parça (B) da bir manzûm tarihtir. Hangi olay ile ilgili bulunduğunu, metninde açıkça belirtilmemiştir. Düşürülen tarihe göre, 987 yılında geçen bu olayın Şîrvân'ın geri alınması olduğu düşünülebilir. O yıl sefere katılan Kırım Hanı II. Mehmed Girey ile birlikte Demir-kapı'dan hareket eden Osman Paşa, önden gönderdiği birliklerle Şîrvân'daki Safevî

5 Bk. Dr. B. Kütükoğlu : *Osmânî-İrânî siyâsî münâsebetleri*. 51-53.

6 Tarih manzûmelerinde çok kullanılan «nazım» ve «kıt'a-i kebîre» şekilleri için bk. Mîralay Süleymân Beg : *Mebânî'l-inşâ*. II. (İstanbul) 1289. 124-125; Mu'allim Nâcî : *İstıla-hât-ı edebîyye*. İstanbul 1307. 181; Tâhir el-Mevlevî : *Nazm ve eşkâl-i nazm*. Dersa'âdet 1329. 8-9; Tâhir Olgun : *Edebiyat lügatı*. İstanbul 1936, 65-66, 93; İsmail Habîb : *Edebiyat bilgileri*. İstanbul 1942. 122-123; Hikmet İlaydın : *Türk edebiyatında nazım*. İstanbul 1961. 108-110.

kuvvetini bozguna uğratarak, onları Kür ırmağı güneyine çekilmek zorunda bıraktıktan sonra, ilerleyerek 23 Ekim 1579 (2 Ramazan 987) günü Şamahı'ya girmişti. Böylece, bir yıl önce elden çıkan Şirvân bölgesi geri alınmıştır⁷.

Bunda da mahlâs yoktur ve şâirin kimliği belli değildir. Bu kısa manzûmeyi kaleme alan şâirin, seferdeki orduda olmadığını, belki de devlet merkezinde bulunduğunu ve olayı duyunca, «Pâdişâhım, sen Acem şâhı'nı aldın» gibi umumî sözler ile bir tarih düşürdüğünü söylemek mümkündür. Manzûme başlıksızdır. Bahr-i Hezec'in «mefâîlün, mefâîlün faûlün» ölçüsüyle, yine «nazım» denilen şekilde, iki beyit (kıt'a)'ten ibarettir. Beyit dizisinde 1., 2., ve 4. -ler kafiyeli ve 3. -sü serbesttir (a+a, b+a). Usûl olduğu üzere, mahlâs verilmemiştir. Dili ve işleniş sâde, fakat oldukça sanatlı bir tarih manzûmesidir. Doğudaki Safevî cephesinde kazanılmış ve devlet erkânını sevindiren bir zafer haberi üzerine, tarihinin gösterdiği yıl yazılmış, sâde ve kısa bir edebî eserdir.

Metinlerin en uzununu olan üçüncü manzûme (C), Osmanlı hükümdarına hitaben Osman Paşa'nın yiğitliklerini, kazandığı en büyük zaferi olan «Meş'ale savaşı»nı anlatmakta ve onu övmektedir. Bir Rumeli birliğinin Niyâz-âbâd'da yenilmesinden sonra Osman Paşa, Demir-kapı'ya doğru ilerleyen Safevî ordusu üzerine, bütün kuvveti ile yürümüştü. Samur çayı'nı geçtikten sonra, Vilâyet-arkı yakınındaki Baş-depe yöresinde düşman ile karşılaştı. Osmanlılar, merkezde Özdemir-oğlu Osman Paşa kumandasında, önlerinde 30 -dan fazla zarbuzan topu olduğu halde Yeniçeri ve Silâhdâr bölükleri, sağ kolda Sivas beğlerbeğisi Haydar Paşa kumandasında Anadolu askeri, sol kolda Kefe beğlerbeğisi Ca'fer Paşa kumandasında Rumeli ve Demir-kapı yerli askeri olmak üzere düzenlendi. Yine Türk boylarından teşekkül eden Safevî ordusu ise, merkezde 3 bin Şâh Kurçısı ile başkumandan İmâm-kulı Han, sağ kolda Rüstem Han ve sol kolda Burhân-oğlu Ebû Bekir Mirzâ şeklinde yer aldı. Safevî kuvvetleri arasında bazı Gürcü ve Dağıstan (Kaytak, Kumuk) beğlerinin birlikleri de bulunuyordu. Savaşın 8 Mayıs 1583 (15 Rebi' II. 991) Pazar'a rastlayan ilk günü, orduların düzenlenmesi ve öncü elleşmesi ile geçti. 9 Mayıs Pazartesi günü, sabahtan akşama kadar süren şiddetli savaş, gün kararınca iki tarafın yaktığı meş'aleler ışığında gece yarısına kadar devam etti. 10 Mayıs Salı günü, iki taraf da yorgun bulunduğu için durgun geçti. Sadece Osman Paşa, bir savaş hilesi olarak ağırlıklarını geri taşıtıp, çekilme hazırlığı gösterdi. 11 Mayıs (18

⁷ Bk. Dr. B. Küttikoğlu: *aynı esr.* 100-101.

Rebi' II.) Çarşamba günü, aldatıcı çekilme harekâtına başlayan Osman Paşa, yolu kesmek için acele atılan Safevîleri, şiddetli bir topçu ateşi ile karşıladı ve iki koldan çevirdi. Durumunu geç farkedenden İmâm-kulı Han, bir ara Osmanlı sol koluna yüklendi ise de, sonuç alamadı. Safevî birlikleri dağılmaya başladı. Sonunda İmâm-kulı Han da kaçtı. Dört gün süren savaşta, üstün kuvvetine rağmen Safevî ordusu yenilmiş, ordugâhı zaptedilmiş ve ağır kayıplara uğramıştı. Osman Paşa'nın bu büyük zaferinden sonra, Şîrvân kesin olarak Osmanlı hâkimiyeti altına girdi⁸.

Bu üçüncü metinde, müstensih tarafından konulmuş olması mümkün, uzun bir başlık bulunuyor. Manzûme, bendlerden kuruludur. Her bend, 5 -i hâne ve 1 -i vâsita olmak üzere, 6 -şar beyittir. Bendlerin hepsi 24 ve bunlardaki beyitlerin toplamı 144 -dür. Bahr-i Recez'in «mefâîlün, mefâîlün, mefâîlün, mefâîlün» gibi, çok kullanılan bir ölçüsüyle yazılmıştır. Her bendin, hânesindeki mısralar kendi aralarında müselsel (musarrâ'), vâsita beyitleri ise, manzûmenin bütününde ayrıca kendi aralarında kafiyeledir. İlk bend'de «redd-i matlâ» yapılmış ve matlâ'daki beyit, iki kelimesi farklı olarak, maktâ'da tekrarlanmıştır. İlk dört bendin vâsita beyti küçük farklar ile aynı olduğu gibi, bunun bir mısra'ı, kalan bütün vâsita beyitlerinde, bir kaç küçük fark ile tekrarlanmaktadır. Manzûme bu yapıyla, vâsita beytinin bir mısra'ı müzdeviç, diğeri mütekerrir bir müsammat şeklinde, Tercî-i bend ile Terkîb-i bend yanında üçüncü uzun bir biçim olarak görünüyor⁹. Diğer taraftan divân edebiyatına âit kavramların pek az kullanıldığı bu manzûmeye, daha çok çağdaş halk edebiyatında görülen dil ve tarz hâkimdir. Onun, halk şiirinde görülen bir tarzda, hükümdara hitaben olması, bir halk destanı üslûbu taşıması, gerçekçi ve öğretici (didaktik) olması, halk ağzı pek çok sözcük ve deyim ile işlenmiş bulunması, halk şiirinin 4+4 -lük hece ölçüsüne yakın bir vezinle kaleme alınması ... bu özelliğin ayrı-ayrı delilleridir. Sâde ve samimi bir dille söylenmiş destan biçimindeki manzûmenin, tarzı içinde muvaffak bir eser olduğu muhakkaktır.

8 Bk. Dr. B Kütükoğlu : *aynı esr.* 121 vd.

9 Türk edebiyatında kullanılmış nazım şekilleri üzerinde, bazı eserler yazılmış ise de, bunlar daha çok eski bilgileri tekrarlayan kitaplardır. Türk şiirinde görülmüş bütün şekilleri kesin çizgilerle belirleyen, bunların çıkışını ve gelişmesini inceleyen, her şeklin en iyi örneklerini toplayan ciddi bir araştırma, ne yazık ki, henüz yoktur. Burada tahlil edilen şekil, divân edebiyatında az görülmüşlerden biridir. Yakın nazım şekilleri olan Tercî-i bend ve Terkîb-i bend için bk. M. Süleyman Beg : *aynı esr.* II, 121-123; M. Nâcî : *aynı esr.* 192-194; Ali Seydî : *Lûgatçe-i edebiyât.* Derse'âdet 1324. 23, 24; Tâhir el-Mevlevî : *aynı esr.* 49-59; T. Olgun : *aynı esr.* 143-146; Rıza Nur : «Türk şiiri hakkında mütalâlar, IV». Tanrıdağ, I/8 (26 Haziran 1942). 4-5; İ. Habîb : *aynı esr.* 118-122; H. İlaydın : *aynı esr.* 119-122.

Bu uzun manzûmenin şâirini, ne yazık ki, tanımıyoruz. Mahlâsını şiirinde açıkca anmamıştır. Bununla birlikte, XXI. bendin vâsıta beytinde geçen «Sa'dî» nin, onun cinas ile söylenmiş mahlâsı olduğu düşünülebilir. Fakat, çağdaş şâirler tezkirelerine bu mahlâs ile kaydedilmiş bir şâir bulunmuyor. Anlattıklarına bakarak, onun 1583 harekâtında Osman Paşa'nın ordusunda bulunan, belki biraz yaşlı (krş. Manzûme'de XVIII/2, 3; XXI/1), öğrenimi basit, daha çok halk şiirine hâkim bir şâir olduğu ileri sürülebilir. Osman Paşa ve anlattığı olay ile ilgili bususları kendi görerek veya duyarak edinmiş olmalıdır. Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın kendi bulunduğu seferleri manzûm olarak tesbit ettirmeğe ehemmiyet veren bir kişi olduğu dikkate alınırsa, elimizdeki eserin kaleme alınış sebebi daha iyi ortaya çıkar. Belirtilen yıldaki Şîrvân seferinde bulunan şâir, hükümdarca davet edilen bu yaşlı yiğiti ona anlatan uzun manzûmesini yine aynı sıralarda yazmış olmalıdır. Manzûme, bütün bu özellikleri ile, anlattığı harekâtın mühim bir kaynağı olarak değer taşımaktadır.

D. Elyazmaları ve yayın şekli

Yukarıdaki açıklamalarda Özdemir-oğlu Osman Paşa ile ilgili olduğunu gördüğümüz üç manzûmeden ilk ikisi (A ve B) bir Ruûs defterinde, üçüncüsü (C) de elyazması bir mecmuada kayıtlı bulunuyor. Bu iki eserin tavsifleri aşağıda ayrı-ayrı verilmiştir :

1. *Ru'ûs defteri*. İstanbul, Başbakanlık Arşiv Umum Müdürlüğü. Kâmil Kepeci tasnifi - Ruus, nr. 232.

Cildinin üstüne sonradan yapıştırılmış olduğu anlaşılan bir kâğıtta : «Sa'âdetlü Veziriâzam Osmân Paşa, edâmallâhu te'âlâ iclâle-hu, hazretlerinin Vilâyet-i Şîrvân'da, sene 986 Şa'bânü'l-mu'azzamınun evâyili gününden, sene 987 Recebü'l-müreccebinün evâsıtı gününe gelince virdüğü **ور كسك** evvelki ru'ûsudur» yazılıdır. Defterin, kahverengi meşin cildi tahrip olmuş ve bir kapağı kopmuştur. Şîrâzesi de bozulmuştur. Yazılı kısmı, değişik satırlı olmak üzere, 407 sayfa tutuyor. 122 × 205 mm ölçüsündedir. Kâğıdı, az aharlı, açık krem renginde olup, yerli imâldendir. Metin, değişik türdeki yazılarla kaleme alınmıştır. Bunlara cedvel çekilmemiştir. Yukarıda işaret edildiği gibi, Ekim 1578 - Ağustos 1579 arası günlük kayıtları toplayan defterin içinde, ayrıca bir istinsah kaydı görülemedi. Ancak bu tarihten sonra da bazı kayıtlar eklenmiştir. Defteri tutanın kimliği belli olmadığı gibi, sonraki kayıtları kimin eklediği de anlaşılamıyor.

Rebi' II.) Çarşamba günü, aldatıcı çekilme harekâtına başlayan Osman Paşa, yolu kesmek için acele atılan Safevîleri, şiddetli bir topçu ateşi ile karşıladı ve iki koldan çevirdi. Durumunu geç farkedenden İmâm-kulî Han, bir ara Osmanlı sol koluna yüklendi ise de, sonuç alamadı. Safevî birlikleri dağılmaya başladı. Sonunda İmâm-kulî Han da kaçtı. Dört gün süren savaşta, üstün kuvvetine rağmen Safevî ordusu yenilmiş, ordugâhı zaptedilmiş ve ağır kayıplara uğramıştı. Osman Paşa'nın bu büyük zaferinden sonra, Şîrvân kesin olarak Osmanlı hâkimiyeti altına girdi⁸.

Bu üçüncü metinde, müstensih tarafından konulmuş olması mümkün, uzun bir başlık bulunuyor. Manzûme, bendlerden kuruludur. Her bend, 5 -i hâne ve 1 -i vâsita olmak üzere, 6 -şar beyittir. Bendlerin hepsi 24 ve bunlardaki beyitlerin toplamı 144 -dür. Bahr-i Recez'in «mefâîlün, mefâîlün, mefâîlün, mefâîlün» gibi, çok kullanılan bir ölçüsüyle yazılmıştır. Her bendin, hânesindeki mısralar kendi aralarında müselsel (musarrâ'), vâsita beyitleri ise, manzûmenin bütününde ayrıca kendi aralarında kafiyeledir. İlk bend'de «redd-i matlâ'» yapılmış ve matlâ'daki beyit, iki kelimesi farklı olarak, maktâ'da tekrarlanmıştır. İlk dört bendin vâsita beyti küçük farklar ile aynı olduğu gibi, bunun bir mısra'ı, kalan bütün vâsita beyitlerinde, bir kaç küçük fark ile tekrarlanmaktadır. Manzûme bu yapısıyla, vâsita beytinin bir mısra'ı müzdeviç, diğeri mütekerrir bir müsammat şeklinde, Tercî-i bend ile Terkîb-i bend yanında üçüncü uzun bir biçim olarak görünüyor⁹. Diğer taraftan divân edebiyatına âit kavramların pek az kullanıldığı bu manzûmeye, daha çok çağdaş halk edebiyatında görülen dil ve tarz hâkimdir. Onun, halk şiirinde görülen bir tarzda, hükümdara hitaben olması, bir halk destanı üslûbu taşıması, gerçekçi ve öğretici (didaktik) olması, halk ağzı pek çok sözcük ve deyim ile işlenmiş bulunması, halk şiirinin 4+4 -lük hece ölçüsüne yakın bir vezinle kaleme alınması ... bu özelliğin ayrı-ayrı delilleridir. Sâde ve samimi bir dille söylenmiş destan biçimindeki manzûmenin, tarzı içinde muvaffak bir eser olduğu muhakkaktır.

8 Bk. Dr. B Kütükoğlu : *aynı esr.* 121 vd.

9 Türk edebiyatında kullanılmış nazım şekilleri üzerinde, bazı eserler yazılmış ise de, bunlar daha çok eski bilgileri tekrarlayan kitaplardır. Türk şiirinde görülmüş bütün şekilleri kesin çizgilerle belirleyen, bunların çıkışını ve gelişmesini inceleyen, her şeklin en iyi örneklerini toplayan ciddi bir araştırma, ne yazık ki, henüz yoktur. Burada tahlil edilen şekil, divân edebiyatında az görülmüşlerden biridir. Yakın nazım şekilleri olan Tercî-i bend ve Terkîb-i bend için bk. M. Süleyman Beg : *aynı esr.* II, 121-123; M. Nâcî : *aynı esr.* 192-194; Ali Seydî : *Lûgatçe-i edebiyât.* Derse'âdet 1324. 23, 24; Tâhir el-Mevlevî : *aynı esr.* 49-59; T. Olgun : *aynı esr.* 143-146; Rıza Nur : «Türk şiiri hakkında mütalâlar, IV». Tanrıdağ, 1/8 (26 Haziran 1942). 4-5; İ. Habib : *aynı esr.* 118-122; H. İlaydın : *aynı esr.* 119-122.

Bu elyazmasındaki iki manzûme, 394. sayfadadır. İlki (A), sayfanın dörtte üçünü tutar. Beyitlerin mısraları yan-yana olmak üzere, iki sütun hâlinde ve nesihle yazılmıştır. Hepsi 13 satırdır. Manzûmenin başında bulunan «li-muharriri-hi» kaydı, onun bu deftere şâirinin kendi eliyle yazıldığını göstermesi bakımından asıl ve doğru metindir.

İkinci manzûme (B) de, aynı sayfada, ilkinin altına, irice bir sülüs yazıyla ve belki başka bir el tarafından ilâve edilmiştir. Bu kalemin, üstteki gibi, şâirine âit olduğu belli değildir. İlk beyit yan-yana, diğeri alt-alta yazılmıştır. Hepsi dört satırdır.

2. *Mecmûa*. İstanbul, Süleymaniye Umumî Ktp., Esadefendi nr. 3436.

Yeşil renkli meşinden, ortası şemseli, kenarları yıldız bezeme bir cilt içinde, toplamı 219 (sonu kopmuş) yapraktır. 140 × 230 mm ölçüsündedir. Kâğıdı karışık cinsten, bazısı renkli, yerli ve aharlı olup, içindeki metinler değişik yazı türleri ile değişik satırlarda kaleme alınmıştır. Daha önce çok kötü bir tamir geçirmiş olup, şimdi de şîrâzesi bozuk ve cildi harapır. Değişik risâleler ve kayıtlar toplamış bulunan *Mecmûa*'nın tertip edildiği yıl gösterilmemiştir. Ancak metinlerin incelenmesinden, XVI. yüzyıl sonlarında yazılmış pek çok yaprağa, XVII. yüzyıl ortalarında hazırlanmış olanlar katılarak meydana getirilmiş ve sonradan boş kalmış yerlere de yeni kayıtlar düşülmüş olduğu anlaşılıyor. Bu değerli *Mecmua*'yı kimin tertip ettiği bilinmiyor ise de, tertip yeri İstanbul olmalıdır.

Mecmûa'nın 67 b - 69 b yaprakları arasında kayıtlı olan üçüncü manzûme (C), beş sayfa sürüyor. Her sayfada 25 satırlık, üç sütun vardır. Başlık kırmızı mürekkepledir. Bütün sayfayı dolduran metin, ta'lik yazıyla olup, cedvel içine alınmamıştır. Yapraklar *mecmûa* halinde ciltlenirken, kenardaki bazı kelimeler kesilmiştir. Bendlerin vâsıta beyitlerindeki müteker-rir mısralarında bazı kelimeler, XXIV. bendde bir mısra'nın tamamı ve onu takip eden mısra'nın ilk iki hecesi yazılmayıp yerleri boş bırakılmıştır. Metinde on bir yerde imlâ yanlışlığı bulunuyor. Kenara yapılan bir çıkma ile de metindeki bir kelimenin (IV/1: vardı) farklı şekli işaret edilmiştir. Bütün bu hususlar, şimdilik tek nüsha olarak elimizdeki *Mecmûa*'da yazılı bulunan manzûmenin şâirinin eliyle yazılmadığını gösterse gerektir.

Metinleri yukarıda kısaca tanıtılan elyazmalarından alınarak, burada yayımlanacak olan üç manzûmeden sadece biri (A), şâiri elinden çıkmıştır. Diğerleri istinsah edilmiş birer metin olup, tek nüshadırlar. Bu durumda, ilk manzûme aynen alındı, fakat diğer ikisi (B ve C), elde başka nüsha olmadığı için, metin tenkidi yoluyla hazırlanmaları imkânı elde edilemedi.

II. METİNLER

A

Li-muḥarriri-hi

Remel : — u — — / u u — — / u u — — / u u — —
u u — — / — —

1. Çün qadem başdı «Acem mülkine ol «ālī-şān
Yanī Serdār-ı¹ ser-efrāz-ı Hudāvend-i zemān
2. İzzet ü şevket ile her ne mekāna irse
Didiler şakla ḥaṭarlardan anı, yā Subḥān
3. Yevm-i Sebt idi, ḡuḥā vaḳtī² kuruldı otağ
Kondılar devlet ü iḳbāl ile şād ü ḥandān
4. Vaḳt-i zuhr³ irdi, hemān gūlgūle peydā oldu
Söyle añlandı Kızıl-baş ideyorlar tuğyān
5. «Geldi Çıldır deñizi⁴ yanına Tokmak⁵» didiler
Kaşdı bu, «asker-i islāma irüp, ide kırān
6. Emr olup, bir-iki beglerbegiye⁶ ol demde
Yörüyüp^a düşmene karşı didiler, «Yā Mennān!»
7. İrişüp, bir-iki nevbet, el urup birbirine
Kim şehīd oldu, kimi ḥākile oldu yeksān
8. «Ākıbet fırsatı Hakk, «asker-i islāma virüp
Sıdılar tāife-i Rāfızī'yi cümle hemān
9. Başı sevdāsı düşüp, zecrile Tokmak Hān'ıñ
Hör u rüsvāy-i cihān, başına «ālem zindān
10. Münhezim zār u zebūn oldu vü kaçdı nā-çār
Pāyına düşdi felāket-zede anıñ Kara Hān⁷

a. yörüyüp: Metinde, eski imlâ ile «yöriyüp» şeklindedir.

11. Anlar ol hâletile «kuşkuna kuvvet⁸» diyücek
Didiler kaçduğı târîhine «hey hey Kara Han»
sene 986 می‌هی قره خان

B

Hezec : u — — — / u — — — / u — — —

1. Çıkup arşa bıraktı kur'a âhum
Aradı gögleri dūd-i siyâhum
2. Yazılmış kur'ada târîhi bu kim
Acem Şâhın sen alduñ Pâdişâhum
عجم شاهين سن آلدك پادشاهم
sene 987

C

Hâzret-i Osmân Pâşâ yesser-Allâhu te-âlâ mâ-yezîd ve
mâ-yeşânũ İmâm-kũlî ile muhârebelerinũñ beyânındadır
ki zıkr olunur

Recez : u — — — / u — — — / u — — — / u — — —

I.

1. Vezîr-i Mîr-i Osmân'un⁹ Şehâ, Şâhib-kırânũdur
Serîr-i pâ-yi tahtũnda dilâver pehlevânũdur
2. Kapuñda zâhir ü bâtın vezîr-i «âlî-şânũdur
Ser-i Surhuser'e¹⁰ yara uran tîğ-i meyânũdur
3. Uluvv-i himmetũñ birle kılıcuñdur, sinânũdur
Yoluñda oğ gibi toğrı, belâkeş bir kemânũdur

b. Surhuser: Metinde, her yerde «Surh-ser» şeklindedir. Ancak vezinin kesin kalıbı içinde, üç kapalı hece halinde okunması gereken bu kelimenin ikinci hecesinde türeyen ünlü-nün, önceki hecenin tesiri ile yuvarlak olacağını kabul ederek böyle yazdık ve bütün metinde aynı şekli verdik.

4. Yoluñda cân u baş oynar, dilâver kahramānuñdur
Tapuñda terk-i cân eyler bu server Nerrimān'uñdur
5. Vücūd-i zıll-ı «aksüñdür, muḳattel çeşm-i cânuñdur
Anuñ erlikleri Rüm u «Acem'de ad u şanuñdur
6. Vezîr-i Mîr-i «Oşmān'uñ Şehā, şāhib-kırānuñdur
Serîr-i pây-ı tahtuñda kılıcuñdur, sinānuñdur

II.

1. İşt aḥbār-ı şîrîni elâ ey^c Husrev-i devrân
Niçe oldu diyem bir-bir ğazâ-yı kışsa-i Şîrvân¹¹
2. Gelüp Kür şuyı'nı¹² geçdi, irişdi on iki sultân¹³
Şamāhı¹⁴ üstine kondı kırıldı ḥayme [vü] sāybân
3. Levend'ün¹⁵ begleri geldi, yetişdi ceş-i Gürcistân¹⁶
Boyanısar yine kana didiler ülke-i Şîrvân
4. Birikdi Surḥuserler¹⁷le cehül-i^d ḳavm-i Tāġistân
Ḳübālu¹⁷, Kürelü¹⁸ geldi, irişdi «asker-i Burhân¹⁹
5. Bu baḥr-i «askere nisbet, biz idük ḳatre-i «ummân
Yörüdi Surḥuser üzre Vezîr-i ḥazret-i «Oşmān
6. Vezîr-i Mîr-i «Oşmān'uñ Şehā, şāhib-kırānuñdur
Serîr-i pây-ı tahtuñda dilâver pehlevānuñdur

III.

1. Ebü Bekr ü «Ömer-dıldür, Vezîr-i Mîr-i «Osmān'uñ
Ḳılıcı, zülfikārıdur «Aliyy-i Şîr-i Yezdān'uñ
2. Vücūdı zıll-ı «aksidür Şehā sen zıll-i Yezdān'uñ
Hümā-perrîn-i devletdür, balıḳçıl telleri anuñ
3. Belinde bestedür çifte muraşsa^e tîġ-i bürrānuñ
Siyeh ata²⁰ süvār olsa, alur «aḳlını düşmānuñ

c. elâ ey: Metinde «alay» şeklindedir. İstinsah sırasında, bu anlamı uymayan yanlış şeklin yazıldığı anlaşıyor.

d. cehül: Metinde, «cuhül» şeklinde harekelidir. Yanlıştır.

4. Kaçan kim mişe-i Derbend²¹ içinden çıktı arslanun
Hişârı lerzeye geldi, ödi çatladı Şamhâl'un²²
5. Durası yiri kalmadı inan kim ire Burhân'un
Re-âyâ olisar âhır sipâhisi Tâğıstân'un
6. Vezîr-i Mîr-i 'Osmân'un Şehâ, şahib-kırânun'dur
Serîr-i [pây-ı tahtunda] dilâver pehlevânun'dur

IV.

1. Gurûrlandı sipâhiler, belinde tîğ-i bürrânı
Diyâr-ı Müskür'e²³ vardı*, gelüben geçdi Şîrvân'ı
2. Vilâyet Arkı'na²⁴ geldi kurup, otağ [u] eyvânı
Re-âyâ girdi Derbend'e idüp feryâd u efğânı
3. Bu feryâdı işidicek Vezîr-i hazret-i şânî
Leb-i Kûlzum'da²⁵ kurdurdu begüm hamrâyî sayvâmı
4. Çıkup Derbend'un içinden urıldı kûs-i sultânî
Çalındı kudret-i « نصر من الله »²⁶ adlu çevgânı
5. 'Adûlar göricek Şâhum Vezîr-i Mîr-i 'Osmân'ı
İnan kim şıtmalar tutdı o demlerde Dâğıstân'ı
6. Vezîr-i Mîr-i 'Osmân'un Şehâ, şahib-kırânun'dur
Serîr-i mülk-i 'adlünde [dilâver] pehlevânun'dur

V.

1. Dilâverlik müsellemdür Vezîr-i Mîr-i 'Osmân'a
Ne Şâh'a ser-fürü eyler, ne Cemşîd ü ne Hâkân'a

e. vardı : Metinde, kenara bir de «girdi» kelimesi işaret edilmiştir. Nüsha farkı olacaktır.

2. Balıkçıl tellerin taçdı ser-i destâr-ı şâhâna
Kara^f ata süvâr oldu, yörüdi karşı düşmâna
3. Öñünce asker-i islâm yörüdi hem-çü pervâna
N'ola pervânalık itse cemâl-i şem-i Yezdân'a
4. -bâşa^g yörüdi toğrı, yol açdı girdi meydâna
Şanasın Mâlkoç-oğlu'dur²⁷, gider ısk-ıla kurbâna
5. Neler itdi, neler eyler dağı Şâh-ı Hôrâsân'a
Muraşşa^h tâcını âhır bıraktırdı İmâm Hân'a²⁸
6. Vezîr-i Mîr-i Osmân'ıñ Şehâ, şâhib-kırânıdır
Zemânıñ Seyd-i Gâzî'si dilâver pehlevânıdır

VI.

1. Alî Ağa²⁹ cuvân-baht u dilîr ü mîrî yararun
Kılıcıyla delüpdür bağrını küffâr-ı füccârın
2. Yörüdi girdi meydâna teberdârın, silâhdârın
Havâric boynını urdı, teberlerle teberdârın
3. Silâhdârın kılıcıdır, yüzün döndürdi füccârın
Bular tebdîl ider dâyim, gamını dilde Hünkâr'ın
4. Ser-i Surhuser'e nâzil oluban kahrı Kahbâr'ın
Ki bozduk ism-i Aşam'la kamu sihrini sehbârın
5. Cenâb-ı hâzrete irdi Şehâ, evrâd u ezkârın
Şıdı Surhuser'i âhır Vezîr-i Mîr-i Serdâr'ın

f. kara : Bu kelimenin ilk harfi, Mecmua'nın yaprağı kenarında kesilmiştir. Ancak Osman Paşa'nın atının siyah renkli olduğu dikkate alınarak, vezne uygun şekilde tamamlandı (krş. Açıklamalar, nr. 20).

g. -bâşa : Bu kelimenin ilk hecesi de, yaprağın kenarında kesilmiştir. Tamamının ne olduğu anlaşılamadı.

6. Bu fırsatlar, bu nuşratlar mu'in-i Müste-ân'ındur
Vezîr-i Mîr-i 'Oşmân'ın Şehâ, şâhib-kırânındur

VII.

1. Koçak bigi çerilerdür, yine eski emekdârın
Tüfengdârın-durur cümle bulardur ceş-i yararın
2. Vebâ fındıkları aldı gücini kavm-i füccârın
Tüfengdür ölümü Şâhum Teberrâ^h adlu küffârın
3. Atıldı topların yir-yir şerârı saçılır nârın
Yuvalıklar sıyup, bükdi belini kavm-i eşrârın
4. Topun odlar saçup yir-yir, bulardur ejder ü mârın
Kızıl-başı helâk itdi levend ü topçı bî-kârın
5. Çü kaçdı Surhuser, indi atından Mîr-i Serdâr'ın
İdüp secde ku'udında aındı ismi Kakhâr'ın
6. Bu erlikler, yüz aklıklar sürür-i cavidânındur
Vezîr-i Mîr-i 'Oşmân'ın Şehâ, şâhib-kırânındur

VIII.

1. Atıldı yıldırım gibi tüfeng ü top u künbâra
Neler itdi demek olmaz Teberrâ adlu küffâra
2. Duḡanı topların şemsün yüzünü eyledi kara
Karañu âlemi tutdı gögerdi mäh [u] seyyâre
3. Tolu yirine fındıklar yağup saçıldı füccâra
Bu fındıktan irişmişdür ser-i Surhuser'e yara

h. Teberrâ: Metinde, «teberdâr» şeklindedir. Anlamca yersiz olduğu için, istinsah sırasında, benzer imlâ şekli içinde karıştırıldığı kabul edilerek, metinde çok kullanılan bu kelime ile değiştirildi (krş. VIII/1, XVIII/2, XIX/2, XXI/2).

4. Velî Beg³⁰ yörüdi ol dem elinde kanlu gaddâre
Paşa-zâde Mehemmed Beg³¹ yörüdi kavm-i eşrâre
5. Taña kaldı bu beglerüñ hücumunda çü tañkara
Yüzin döndürdi ol demde, katıldı ceş-i ber-dâra
6. Yoluñda cân u baş oynar dilîrüñ pehlevânuñdur
Vezîr-i Mîr-i Serdâr'uñ dilâver kahramânuñdur

IX.

1. Silâhdâruñ uğurlıdur, cüyüş-i nâmıdâruñdur
Buları hoşça gör Şahum, bular ceş-i yararundur
2. Alî-meşreb erenlerdür kamusı zulfikâruñdur
Sitiz-i tîr-hânuñdur muhibb u gam-güsâruñdur
3. Ulüfeci kuluñ dahı Şehâ, kavm-i yesâruñdur
Niçe taş yaşıdanup toprak döşenmiş hâk-sâruñdur
4. Yidi yıl evden âvâre bular cümle yararundur
Soğuk ısı çeküp, bunlar yoluñda verd [ü] hâruñdur
5. Bu fırsatlar, bu nuşratlar kerîm-i Kirdigâr'uñdur
Bizi aç kımayup besler, inâyet sırr-ı bâruñdur
6. Silâhdâruñ gazâvâtı okınur dâsitânuñdur
Vezîründür dilîründür dilâver pehlevânuñdur

X.

1. Biri birine şarmaşdı sitiz-i nîze-i pür-kîn
Kılıçlar çıkdı kınından tehî kaldı hezârân kın
2. Teberler şalınup şındı, bıçaqlar soğluğ u sikkîn
Bu darba döymedi kaçdı, belâlu Surh-ser-i bî-dîn

3. Dir idük gice vü gündüz du-â-i nuşrata âmîn
Bu âmîn ile irişdi temâm Surhuser'e şınkın
4. Erenler tahta kaçdılar idüp Surhuser'e nefrîn
Bu nefrîn ile olursa aceb mi yirleri siccîn
5. Vezîr-i Mîr-i Osmân'ı, Silâhdâr'a idüp taşîn
Alılık eyledi bunlar gözüñ aydın ola her hîn
6. Anuñ erlikleri Rûm u Acem'de ad u şanuñdur
Vezîr-i Mîr-i Osmân'ı Şehâ, şâhib-kırânuñdur

XI.

1. Yörüdi Surhuser kâfir bize karşı cıdalarla
Vilâyet Arkı'nı tutdı şadâ-yı^k hü u hâlarla
2. Bu hâyı işidüp bizde gönül tıldı şafâlarla
Geçüben nehr-i Semmür'ı³² temannâ vü recâlarla
3. Yörüdi asker-i^l islâm kılıç u oğ u yalarla
Refâzî bağırını deldük yine tîr-i du'âlarla
4. Yörüdük^m Surhuser üzre kızıl şaru livâlarla
Muhammed şan Ebû Cehl'e gider atlu yayalarla
5. Vezîrün önüne düşdük zihî medh u şenâlarla
Şalındı düşmene karşı yine zerrîn kabâlarla
6. Vezîr-i Mîr-i Osmân'ı [Şehâ şâhib-] kırânuñdur
Zemân'ı Murtezâsıdur dilâver pehlevânundur

i. yörüdi: Metinde, eski imlâ ile «yöridi» şeklindedir.

k. şadâ-yı ...: Metinde, «şadâyî ...» şeklindedir.

l. asker-i ...: Metinde, «askerî ...» şeklindedir.

m. yörüdük: Metinde, eski imlâ ile «yöridük» şeklindedir.

XII.

1. Nakārāsın çalup, Ark'a tayandı Surhuser kāfir
Şanasın rûz-i haşr oldu, dem urdı şûra İsrâfîl
2. Kızıl-baş'ın uluları dirisine binüp bu yıl
Mezârından çıkup, şan kim dirildi Şâh-ı İsmâ'il³³
3. Alaylar gösterüp bize mukâbil oldu ol kâtil
Türuban âteşe karşı olup, ser-mest ü lâ-yâkıl
4. Levend'ün begleri geldi, pusûda tırdı Şamhâyıl
Ura Tağlular'a pençe ilâhî, dest-i 'Azrâ'il
5. Vezîr-i Mîr-i 'Osmân'ın ola her bir günü biñ yıl
Depe Tağlular'ı yire, dele cigerlerin dil-dil
6. 'Adûya intikâm eyler dilâver pehlevânundur
Vezîr-i Mîr-i 'Osmân'ın dilâ şâhib-kırânundur

XIII.

1. Yarar Kurçılar'ı³⁴ Şâh'ın, 'Alî-cân Beg³⁵, 'Alî-sultân³⁶
Vilâyet Arkı'na geldi, bularla ceş-i bî-pâyân
2. Husâm-sultân oğulları³⁷ irişüp açdılar meydân
Buların ad u şanıyla tırudur ülke-i Şîrvân
3. Gelüp hışm ile tañkara irişdi ceş-i Gürcistân
Yetişdi bir kola tırdı, gelüp Şehmûz³⁸ ile Burhân
4. Neler eyler Benî Âdem, giricek gönline şeytân
Biliñ Surhuser'i başdan çıkardı bu iki fettân

n. Şehmûz: Metinde, «Şehmûr» şeklindedir. Böyle bir kişi adı bilinmediği için, yakın olan bu şekil metne alındı.

5. Bularuñ sözine uyup gelüpdür cenge Tağıstān
Buları katl-i ʿām ide Vezīr-i ḥazret-i ʿOsmān
6. Vezīr-i Mīr-i ʿOsmān'uñ [Şehā] şāhib-kırānuñdur
Cuyüş-i Qaytağ'a³⁹ yara uran tır ü kemānuñdur

XIV.

1. Şeh'üñ ضاولروی Gürcī Levend'e geldi ḥārāya
Şu deñlü atlu virdi kim şumār olmazdı pâyāna
2. Gelüben Surḥuserler'le bizi aldılar araya
Bu cengi isteyüp buldı bular araya-araya
3. Talāş'uñ⁴⁰ begleri geldi tıruban ceng ü gavgāya
Oğ oğ söyleşür oldı, kemānçe uğradı yāya
4. Bizi ayvā gibi ḥişşe idenler düşdi ayvāya
Refāzī nālesi vardı irişdi Kızıl-alma'ya
5. Aşıldı Mīr-i ʿOsmān'uñ kılıcı ʿarş-ı adāya
İmām-kulı'nı terkīye aşup, almadı araya
6. İmām Han'ı sıyan āḥır dilāver pehlevānuñdur
Vezīr-i Mīr-i ʿOsmān'uñ [Şehā şāhib-]kırānuñdur

XV.

1. Gelüben bir kola tırdı, ʿAlī-cān Beg, ʿAlī-sultān
Bu nām ile bular āḥır müevvel açdılar meydān
2. Hücüm idüp bize bunlar, atıldı nitekim kaplān
Bularuñla tıutup pençe aramızda niçe arslān

o. Qaytağ : Metinde, «Qaptağ» şeklinde yanlışdır (krş. Açıklamalar, nr. 39).

ö. Bu kelime okunamadı. Bozuk imlâ ile olması çok mümkündür.

3. Kaçurduk bunları girtü irişdi ceys-i Tağıstân
Kılıca döymedi bunlar, tutuban taşları evtân
4. Alayını tutup topa od itdi topçıdan burhân
Niçe Surhuser'i yakdı kül itdi âteş-i sūzân
5. Husâm'ın oğlu⁴¹ irişdi be-nâm-ı Rüstem-i destân
Çalışdı ol dağı çokluk elinde kılıcı uryân
6. Vezîr-i Mîr-i Osmân'ın [Şebâ] şahib-kırânudur
Kızıl-başı yakup yıkup atılan zârbüzânudur

XVI.

1. Aceb-heybet geliş geldi acâyib Surhuser küffâr
Tüfeng ü topa bakmadı oda girdi semender-vâr
2. Çü kaçmak ihtimâlini bizümçün viridi ol mekkâr
İhâta eyledi bizi nitekim merkez-i perkâr
3. Bu günler Kerbelâ'muzdur yürüdük düşmene nâ-çâr
Kılıç kılıça oldılar bizümle zümre-i eşrâr
4. Rûm-ili askeri birle yürüdi Cafer-i⁴² Tayyâr
Sivâs'ın askeri birle yürüdi Hayder-i⁴³ Kerrâr
5. Siyâh esbini kalğatdı Vezîr-i hazret-i Serdâr
Girüp meydâna ol gâzî, eli gaddâresi hûn-hâr
6. Ser-i Surhuser'e yara uran tîr ü kemânudur
Vezîr-i Mîr-i Osmân'ın Şehâ şahib-kırânudur

XVII.

1. İmâm Han çalışa gördi, kemâna gezledi biñ tîr
Nişâna varmadı oğun, çerisi şındı heb bir-bir

2. Deve üstine bayraklar takup zeyn eyledi yir-yir
Çevirüp ditredüp bize yalnızca eyleyüp şemşir
3. Bizi korksun diyü her dem, iderdi hile vü tedbir
Kılıç gibi kesüp bozdı, yavuz tedbir-i bî-takdir
4. İderdi dem-be-dem Surhuser'i üstümüze seb-gir
Yörüüş eyleyüp yir-yir, iderdük aşk-ıla tekbir
5. Kızıl-baş'ın hücumıyla gelişi cümlesi hınzır
Tabancamız yidi mel-ün, hezârân toñuza bir şir
6. Ser-i Surhuser'e pençe uran şir-i jeyānuñdur
Vezir-i Mir-i «Oşmān'ın Şehā şahib-kırānuñdur

XVIII.

1. İmām-kulı «Yörüñ!» diyü, idüp Qurçılar'a ikdām
Velī şābit-kadem oldı, yirinde asker-i islām
2. Boyuñ cāmi-de okurduḡ^p şehirde Süre-i En-ām⁴⁴
Bu En-ām ile olmuşdur bize bu nuşrat u in-ām
3. Kaçan En-ām'ı biz kırka irişdürdük idüp itmām
Bu itmām ile olmuşdur kulüb-i Kırklar'a ilhām
4. İrişdi yardıma Kırklar idüp Surhuser'i ilzām
İnāyet eyledi bize «Alīm ü «Ālim ü «Allām
5. Dağı bir askere olmuş degül bu nuşrat u ikrām
Silāhdāruñ kudümundan toğar her demde bir hoş nām
6. Zemānuñ Seyd-i Vaḡḡāş'ı dilāver kahramānuñdur
Vezir-i Mir-i «Oşmān'ın Şehā şahib-kırānuñdur

p. okurduḡ: Metinde, son harf ۛ ile, «okurdük!» şeklindedir.

XIX.

1. Silâhdârûñ du-âsıyla kıran girdi Kızıl-baş'a
Kırıldıķça^r bu kâfirler girtirdi yine şavaşa
2. Kuduzlık renci ulaşdı Teberrâ adlu târâşa
Tokuz kerre tolanurdı dönüben rind [ü] kıllâşa
3. Kulaķ çekdüm, nazar şaldum, idilen ceng ü talâşa
Köpekler pöstların virdi hele talaşa-talaşa
4. Dönüpdür şübhesüz Tağlular'ıñ bağı kara taş'a
Gelüben nisbet ü yardım iderlerdi Kızıl-baş'a
5. Gele bir dem bular dağı şata şapķaların şaşa
Dilerüm kim Murâd Han'um⁴⁵ murâda ire biñ yaşa
6. Bu nuşratlar, kerâmetler sürür-i cavidânıñdur
Vezîr-i Mîr-i Serdâr'ıñ behâdur pehlevânıñdur

XX.

1. Vilâyet Arķı bu yılda şanasın Çaldırân⁴⁶ oldu
Selîm Han⁴⁷, İsmâ'il ile gelüp ceng ü kıran oldu
2. Niçe tâçlar ışıuz kıldı, niçe şehir nihân oldu
Niçe serler kesilüben, niçe sırlar ayân oldu
3. Cünüd-i Surhuser oda düşüp merg u cuvân oldu
Dizildi Terki-ili'ne⁴⁸ keşâkeş ber-keşân oldu
4. Kızıl-baş'ıñ arasında aceb âh u figân oldu
Bu yâs ü mâtem ü demler kazâ-yı âsümân oldu
5. Vilâyet Arķı'nuñ cengi okınur dâsitân oldu
Bu kışsa ins ile cinne dem-i^s gayb u lisân oldu

r. kırıldıķça: Metinde, «kırıldıkça» şeklindedir. Yanlış olmalıdır. Vezin de fazladır.

s. dem-i...: Metinde, «demî ...» şeklindedir.

6. Bu ceng ü darb u bu nuşrat kâmusı dâsitân oldı
Vezîr-i Mîr-i 'Osmân'ıñ Şehâ şâhib-kırânıñdur

XXI.

1. O dem kim şugle girmiştüm okurdum yidi esmâ-yı⁴⁹
Erenler dikdi şuglümde livây-ı heft haqırâ-yı
2. Erenler Hızır olup bize añuban lütf-ı Mevlâ'yı⁸
Bi-ğamdillâh ki şındurduq kara yüzlü Teberrâ'yı
3. Yaşıldı okları şındı kamu Surhuser'üñ yayı
İderdük hâzret-i Hâk'ıdan müdâmî bu temennâyı
4. Dil-i Surhuser'e korhu düşüp bozuldı alayı
Koyup hengâmeyi kaçdı kodılar ceng ü gavğâyı
5. Nakârâsın yire çaldı, o dem diñdürdi zûrnâyı
Bâbâ oğlın kodı kaçdı, oğullar kodı bâbâyı
6. Menüm Sa-dî hikâyâtum müferrih Gülsitân'ıñdur
Vezîr-i Mîr-i 'Osmân'ıñ Şehâ şâhib-kırânıñdur

XXII.

1. Demür-kapu'ya⁵⁰ gönderdüñ, uğur tutduñ Silâhdârı
Kızıl-baş'ı unutturdu inan kim yağı Tâtâr'ı
2. Yimege şehr-i Şîrvân'ı, gelüp Surhuser'üñ varı
Kızıl-baş'ı şokup âhır kaçurdu şarica arı
3. Niçenüñ başını kesdük kovarken ceys-i füccârı
Halâş olmadı bir kimse meger gâyetde kaçarı

ş. lütf-i Mevlâ: Metinde, «lütf u Mevlâ» şeklindedir.

4. Niçeler yaralı oldu, iderdi âh ile zârı
«Behey gâzî! bize kıymaî», kaçar yalvarı-yalvarı
5. Dilinde bunların Şâh u «Alî'dür vird-i ezkârı
Bular Allâhı unutmuş, komuşlar ism-i Kâhhâr'ı
6. Silâhdârı tehî görmeî, bular şîr-i jeyânuñdur
Vezîr-i Mîr-i «Osmân'ın Şehâ şahib-kırânuñdur

XXIII.

1. İmâm Han'a uyup kaçdı, oluban Surhuser memûm
Gelişinden baña oldu, İmâm'ın kaçışı ma'lûm
2. Meger çıplak ayağına idüpdür meshî ol meşûm
Sebeb budur ki âbdesti yogîmiş şındı ol mezmûm
3. İpek maşşulını kurda yidürdi hırş ile maħrûm
Süreler Gence'den⁵¹ anı gire vîrâneye çün bûm
4. İştîdüm ki delû olmuş kör ola, ola hem ma'dûm
Hużûr-i Hakk'da ol kâfir ola merdûd^t u nâ-merhûm
5. Vezîr-i Mîr-i «Osmân'ın günehlerden idüp maşûm
Tutup hıfz-ı emânuñda kavî kıl anı ya Kayyûm
6. Budur ser-defter-i gâzî dilâver pehlevânuñdur
Vezîr-i Mîr-i «Osmân'ın Şehâ şahib-kırânuñdur

XXIV.

1. Karañu yıldızı gögden yire düşdi İmâm Han'ın
Okudı küfri ezberden, inan kim ire Burhân'ın

t. merdûd: Metinde, önce «merhûm» yazılmış, sonra böyle düzeltilmiştir.

2. Kırıldı Surhuser kâfir, putı şındı Tağıstân'ıuñ

3. — «Acem'de yapıla, İrişe emri Subhân'ıuñ
Müezzînler ezân vire, biline vâkı âzânıuñ

4. İrişe maşrıq u garbe şadâsı Âl-i «Osmân'ıuñ
Şeherde bañıla her gün, şen ola bu dil ü cânıuñ

5. Demür-kaşu'da bir cāmi muammer itdi «Osmân'ıuñ
Okurlar hıfıbeñi cum'a güninde sen Murād Han'ıuñ

6. Vezîr-i Mîr-i «Osmân'ıuñ Şehâ şâhib-kırānuñdur
«Acem monlaları şimdi hañib-i dil-sitānuñdur

u. Bu mısırân tamamı ile alttaki mısırân ilk iki hecesi, elimizdeki tek nüshada yazılmıştır.

III. AÇIKLAMALAR*

1. Serdâr : Bu seferde Serdâr, Lala Kara Mustafa Paşa idi. Osmanlı devlet adamı ve kumandanıdır. Safed sancak-beğliğinden sonra, Şehzâde Selim'e lala oldu. Şehzâdeler mücâdelesinde mühim rol oynadı (1559). Pöjega sancak-beğliği'nden sonra, Tımışvar (1560), Van (1560-1561), Erzurum, Haleb ve Şâm (1561-1567) beğlerbeğliklerinde bulundu. Yemen serdârı oldu ise de, azledildi (1567-1568). Affından sonra 6. vezirliğe getirildi (1568). Kıbrıs serdârlığı ile fethinde başarı gösterdi (1570-1571). Şark serdarlığından (1578-1579) sonra, Sadaret kaymakamı iken, 7 Ağustos 1580 günü öldü ve Eyyüb'de gömüldü. (SiOs. IV, 377; B. Kütükoğlu : «*Mustafa Paşa, Lala, Kara*». İslâm ans.; Doç. Dr. Ş. Turan : «*Lala Mustafa Paşa hakkında notlar ve vesikalar*». Belleten, XXII/88 (Ekim 1958). 551 - 593.)

2. Yevm-i Sebt... duhâ vakti : Cumartesi günü... Kaba-kuşluk vakti. Bu olay 5 Cumâda II. 986/9 Ağustos 1578, Cumartesi günü geçmişti.

3. Vakt-i zuhr : Günün ortalarına rastlayan, öğle vaktidir.

4. Çıldır defîzi : Doğu Anadolu'da, Kars ilinde, Çıldır kasabasının 8-10 km güneydoğusunda bulunan göldür. Çıldır, XVI. yüzyılda aynı adlı beğlerbeğliğinin merkezi idi. Kabaca üçgen biçiminde olan gölün, denizden yüksekliği 1960 m, yüzölçümü 128 km kare, uzunluğu 18 km, genişliği 12 km ve en derin yeri 130 m kadardır. Dik kıyılar ile çevrilidir ve gölün ayağı fazla suları Arpa çayına akıtır. (Türk ans. «*Çıldır gölü*». ; Öngör. 186 a).

5. Toğmak : Asıl adı, Tokmak Muhammedî Sultan olup, «Tokmak Han» diye tanınmıştır. Safevî devlet adamı ve kumandanıdır. Ustaclu boyundandır ve Şâh-kulu Sultan'ın oğludur. Safevîler'in Emîr-i Divân'ı ve Eri-

* Açıklamalar kısmında sık kullanılan eserler şöyle kısaltıldı :

Kütükoğlu = Dr. B. Kütükoğlu : *Osmanlı-İran siyasi münâsebetleri*. I. İstanbul 1962.

Öngör = Sami Öngör : *Coğrafya sözlüğü*. İstanbul 1961.

SiOs = Mehmed Süreyyâ : *Sicill-i Osmânî*. I-IV. İstanbul 1308-1311.

Şeref = Abdurrahman Şeref : «*Özdemir-oğlu Osmân Paşa*». TOEM, IV-V/21-25.

vân hâkimi idi. Cülûs tebriki için elçilikle İstanbul'a geldi (Mayıs 1576). Savaş sırasında Aras boyu muhafız kumandanlığına getirildi (1578). O yıl yapılan Çıldır ve Koyun-geçidi savaşlarında yenildi. Tebriz savaşında bulundu (1585). (Bk. Kütükoğlu. indeks)

6. Bir-iki beglerbegi : Bunlar sırasıyla, Diyârbekir beglerbegisi Dervîş (Mehemmed ?) Paşa (süre: 1577-1578, ölm. 1606), Diyârbekir eski beglerbegisi Özdemir-oğlu Osmân Paşa, Zülkadriye eski beglerbegisi Muýtâbzâde Ahmed Paşa (ölm. 1583) ve Erzurum beglerbegisi Sağır Behrâm Paşa (süre : 1570-1578, ölm. 1581?)'dir. (Şeref. II, 1354-1355; Kütükoğlu. 52; SiOs. II, 328 (Dervîş); I, 203 (Ahmed); II, 32 (Behrâm)).

7. Kâra Han : Safevî devleti kumandanlarından idi. Ustaclu boyun-dandır. Türkmen begi olup, yiğitliği ile ün salmıştı. (Kütükoğlu. 51).

8. Bu deyimın tamamı «Kuskuna kuvvet, kamçıya bereket» dir. Kuskun, atın eğrine bağlı uzun bir kayış olup, kuyruğun altından geçmek üzere gerisini dolandır. Buradaki deyim ise, dolu-dizgin kaçmak anlamına geliyor. (Ş. Sâmi : *Kamûs-i Türkî*. II. Dersa'âdet 1318).

9. Vezîr «Osmân : Vezîr Özdemir-oğlu Osmân Paşa'dır. Yukarıda I. kısımda B. paragrafına bakınız.

10. Surhuser : Türkçesi, «Kızıl-baş»dır. Metinde düşman şu sıfatlar ile anılmıştır : Ceyş-i ber-dâr, füccâr, havâric, kâfir, kavm-i eşrâr, küffâr, mekkâr, rafâzî, sehâr, surhuser, teberrâ, zümre-i eşrâr.

11. Şîrvân : Kuzey Azerbaycan'ın güneydoğusunda, Hazar denizi ile Kür ırmağı arasında bulunan bir bölgedir. Eski Şîrvân-şâhlar ülkesi idi. Merkezi Şamahı, diğer şehirleri Şabran ve Kuba'dır. 1551 -de Safevî eyâleti oldu. 1578 -de Osmanlılar fethetti ve 1590 barışı ile Osmanlılar elinde kaldı. 16 sancak halinde idare ediliyordu. 1607 -de yine Safevî hakimiyetine girdi. (W. Barthold : «Şîrvân». İslâm ans.; Kütükoğlu. indeks)

12. Kür suyu : [İlkçağ : Kyros, Cyrus; islâm coğr.: Nehr el-Kürr; batı dil.: Kur ve Kura] Kuzey Azerbaycan'ın en büyük akarsuyudur. Türkiye'de Kars'ın kuzeybatısında doğar, Tiflis'ten geçer, Karabağ ovası ile Mungan bozkırını sular, Cevâd (bugün: Sâbir-âbâd)'da Aras ırmağı ile birleşir, Salyân üzerinden delta yaparak Hazar denizi'ne dökülür. Uzunluğu 1523 km -dir. (Mirza Bala : «Kür». İslâm ans.; Öngör. 474 b)

13. Sultân : [Metin'de : سلطان ; Osman Paşa mektûbu'nda : سلطان]

Safevî ülkesinin batı kesiminde, belirli bazı bölge hâkimlerine ve kudretli emirlere verildiği anlaşılan bir ünvândır. (Krş. J. H. Kramers : «*Sultan*». İslâm ans.)

14. Şamahı : Şîrvân bölgesinin merkezi olan şehirdir (40° 37' K - 48° 30' D). Bir kaç defa Osmanlılar tarafından işgal edilmiştir. 1583 fet-hinden sonra, 50 gün içinde kale ve surları yenilenmiş, şehir imâr edilmişti. (A.Z.V. Togan : «*Azerbaycan*». İslâm ans.; Krş. yukarıda Şîrvân, nr. 11)

15. Levend : Doğru şekli «Levend-oğlu Aleksandre Han» dır. Güney Kafkasya'da, Tiflis'in doğusundaki küçük Kakheti Gürcü beyliğinin hükümdarı idi. Babası II. Levan yerine tahta geçti (1574). Şîrvân seferinin ilk yılında Serdâr Lala Mustafa Paşa'nın huzuruna çıkarak, bağlılığını bildirdi. Ülkesi ocaklık olarak alındı ve beglerbegiliği de kendisine verildi (1578). Ancak, Osmanlı seferinin başarı kazanmaması için, gizlice Safevîler'e yardımlarda bulunuyordu. Gönderdiği begler Meş'ale savaşında tutulunca, II. Aleksandre'ye bir tekdir mektûbu ile iâde edildi. (Kütükoğlu. indeks)

16. Özdemir-oğlu Osman Paşa bir mektûbunda : «Levend-oğlu Aleksandre Han'ın gönderdiği dört gürcü begi...» diyor (Viyana Millî ktp., nr. 1018; nrş. A. Şeref : «*Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın bir mektûbu*». 36)

17. Kubalu : Metindeki anlamına bakılınca bu kelimenin, Şîrvân bölgesinde bulunan bir oymağın adı olduğu anlaşıyor. Nitekim, Şîrvân ile kuzeyinde görülen Kubalu (4 yerde), Kuba ve Kubaçı yeradları da bu henüz üzerinde durulmamış boyun varlığına işaret eder. Şeki-Borçalı yöresinden Samur boyuna inen Kubaçılar'ın adının zırh imal eden anlamına türkçe «Kö-beçi»den çıktığı da ileri sürülmüştü. Kuba kasabası ise, Şîrvân bölgesinde Baku ile Demir-kapı arasında bulunmaktadır (41° 22' K - 48° 28' D). Kaytaklar'a âit Kuba Hanlığı (1747-1837) da burada kurulmuştu. (W. Barthold : «*Dağıstan*». İslâm ans.; Mirza Bala : «*Kuba*». İslâm ans.)

18. Kürelü : Dağıstan'da, Demir-kapı yakınındaki bazı köylerde yaşayan bir aşirettir. Sahip oldukları kalelerden en büyüğü, Qurâh (Kurak) idi. (Şeref. III, 1418, 1420; Kütükoğlu. 64, 88, 89, 102, 121).

19. Burhân : Aslı «Burhân-oğlu»dur. Tam adı Burhân-oğlu Ebû Bekir Mirzâ'dır. Şîrvân-şâhlar'ın Derbendliler soyundan son hükümdar Burhân-ı Ali Sultan(ölm. 1551)'in oğludur. Babası gibi, Osmanlılar'a sığınmış idi. Şîrvân seferine çağırılınca, Şîrvân hâkimliğini elde edeceği umidiyle, Osmanlı ordusuna katıldı. Osmân Paşa'nın yanından ayrılmadı. Onu hep Şîr-

vân'ın zaptına teşvik etti. Fakat iki kere ihânet etti. 1579 -da aldığı askerî birlik ile Şîrvân'ın zaptına gitti, ancak daha savaşın başında kaçtı. Bir süre sonra, Osman Paşa'nın yanına döndü. 1580 -de Gâzî Girey ile Peyker Han üzerine yürüyüşte, savaş gecesi yine kaçtı. 1582 -de Osmanlı tarafını terk ederek, kendi birliği ile Safevî ordusuna katıldı. Meş'ale savaşı'nda bu orduda sol kola kumanda ediyordu (1583). Yine yenilerek, kaçmıştır. (Kütükoğlu. indeks)

20. Siyeh at : Özdemir-oğlu Osmân Paşa'nın, «Kara Kaytas» adını verdiği ünlü atıdır. Bk. Metin, III/3, V/2, XVI/5. (Şeref. II, 1357, 1364; III, 1441. Âsaffî'nin *Şecâ'at-nâme*'sinden alarak)

21. Derbend : Dağıstan'da Hazar denizi kıyısında şehir ve limandır (42° 05' K - 48° 08' D). Mahaç-kala'nın 112 km güneydoğusundadır. Türkler buraya «Demür-kapı» derler. Tarih boyunca mühim bir yer olmuştur. Osman Paşa'nın Şîrvân harekâtı sırasında, onun merkezi idi. Krş. aşağıda, Demür-kapı, nr. 50. (W. Barthold : «*Derbend*». İslâm ans. ; Türk ans.: «*Derbend*».)

22. Şamhal : [Eski şekli: Şavkal] Dağıstan'da yaşayan Kazı (Gâzî) Kumuk boyunda, en yüksek idarecinin taşıdığı ünvandır. Şamhal, begliğin merkezi olan Terki (Tarku) kalesinde otururdu. Krş. aşağıda, Terki-ili, nr. 48, (W. Barthold : «*Dağıstan*». İslâm ans.)

23. Diyâr-ı Müskür : Şîrvân bölgesinde, Kuba ile Şabran yakınında dağlık ve ormanlık bir nahiyedir. Osmanlılar elinde iken, Derbend eyâleti sancaklarından idi. Halkı türkçe konuşur. (W. Barthold : «*Dağıstan*». İslâm ans.; Mirza Bala: «*Kuba*». İslâm ans.; Kütükoğlu. 64, 91, 121, 126).

24. Vilâyet Arkı : Osman Paşa mektûbunda : «Müskür nâm nâhiyeye karîb, Vilâyet Harkı demekle ma'rûf mevzi' cıvârında Baş-depesi nâm... sahrâda» diyor. Meş'ale savaşı'nın olduğu bu ova, Samur ırmağı'nın güneyinde ve Kuba'nın doğusundadır. Diğer adı «*بیل‌اسا / پیل‌اسا*», Bilâsa, Pilâsa» dır. Aynı yerde, daha önce Timür Beg ile Kıpçak meliki Toktamış da savaşmış idiler, (A. Şeref : «*Özdemir-oğlu Osman Paşa'nın bir mektûbu*». 36; Kütükoğlu. 126, 209. çıkma)

25. Kızılum : Bazı İslâm coğrafyacıları, Hazar denizi'ne verilen adlar arasında bunu da göstermişlerdi. Elimizdeki manzûme, bu adın XVI. yüzyılda da kullanıldığını ortaya koymaktadır. (Mirza Bala : «*Hazar denizi*». İslâm ans.; A. Adnan-Adıvar : *Osmanlı Türklerinde İlim*. 2. bs. - İstanbul 1943. 65).

26. نصر من الله : Bu söz Hz.-i Kur'an'da bulunan bir âyetin içinde geçmektedir. «Yardım, Allah'dandır...» anlamına gelir. Âyetin tamamı için bk. LXI. Saf, nr. 13.

27. Malkoç-oğlu : Malkoç-oğlu, XV. yüzyılda yaşamış Rumeli uc-beglerinden Balı Beg'dir. Ancak burada, Meş'ale savaşından iki hafta önce Niyâz-âbâd yenilgisinde şehid düşen Divâne Malkoç Beg de kasdedilmiş olabilir. O da Rumeli uç-beglerinden idi. Daha Sultan Kanûnî Süleyman Han çağında kahramanlıklar göstermiş yaşlı bir yiğit idi. Niyâz-âbâd'da çarpışırken şehid oldu (24 Nisan 1583). (Kütükoğlu. 126)

28. İmâm Han : Asıl adı, «İmâm-kulı Han» dır. Kaçarlı boyundandır. Safevî devleti'nin Karabağ (Gence) vâlisi idi. 1578 -de Çıldır ve Koyun-geçidi savaşlarında yenildi. Aynı yılın 12 Eylülü'nde Ereş'i Osmanlılar'dan geri aldı. Arkasından bir süre Tiflis'i kuşattı. 1580 de Karabağ tümeni vâlisi olarak, Şîrvân muhafızlığına da getirildi. Meş'ale savaşı'nda ağır yenilgiyle çekildi (1583). (Kütükoğlu. indeks).

29. Alî Ağa : Osmanlı ordusunda, Dergâh-ı âlî sipâhîlerinden olan Silâhdâr bölüğünün başıdır (Silâhdâr-başı). Metin'de sık-sık onun yiğitliğine işaret edilmektedir, bk. VI/2, 3; IX/1, 6; X/5; XVIII/5; XIX/1; XXII/1,6.

30. Velî Beg : Osmanlı sancak-beglerindendir. Şîrvân seferi'ne katıldığı sırada Kastamonu sancak-begi bulunuyordu. Meş'ale savaşında, sağ kola kumanda eden Haydar Paşa'nın emrinde idi. Hakkında başka bilgi elde edilemedi.

31. Paşa-zâde Mehemmed Beg : Osmanlı sancak-beglerindendir. Kimliği açıklıkla tesbit edilemedi.

32. Nehr-i Semmür : [Samur ırmağı] Dağıstan'ın güney kesiminde bir akarsudur. Kafkas sıradağlarından doğar ve doğuya akarak, Hazar denizi'ne dökülür. Irmak, 210 km uzunluğundadır.

33. Şâh-ı İsmâ'il : Safevî Şâhlığı'nın 1. hükümdarı Şâh I. İsmâ'il'dir (1502 - 1524). Krş. aşağıda, nr. 45 ve 46.

34. Kırçılar : Safevî devleti ordu teşkilâtında askerî bir sınıftır. Bu devirde, ülkenin ileri gelen âilelerinin oğullarından teşekkül ettirilen ve doğrudan Şâh'a bağlı bulunan atlı muhafız alayıdır. Çeşitli Türk şivelerinde bulunan bu kelime, silâh anlamına gelen «Kur (Kor?)» kökü ile, «—cı»

ekinden yapılmıştır. Silâhçı, silâhşör, atlı asker, zırhlı muhâfız askeri, bekçi gibi anlamlara gelir. Bunların kumandanlarına da Kur-begi, Kur-başı denirdi. XVI - XX. yüzyıllar boyunca Türkistan'da, aynı anlamda çeşitli vazife ve sınıflar için kullanılmıştır. Farsçaya da geçmiştir. (Raphael du Mans: *Estat de la Perse en 1660*. nşr. Ch. Schefer. Paris 1890. 25, 8. çıkma (Ch. Schefer'in eki); Prof. R. R. Arat : *Gazi Zahirüddin Muhammed Babur, Vekayi*. II, Ankara 1946. 625; aynı müell.: «Kurçı». İslâm ans.; Gerhard Doerfer : *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen*. I. Wiesbaden 1963. 429 - 432 (nr. 301).

35. «Alî-cân Beg : Safevî ordusu zâbitlerindendir. Belki Kurçılar'dan idi. Kimliği açıklıkla tesbit edilemedi.

36. «Alî-Sultân : Safevî ordusu zâbitlerindendir. Belki o da Kurçılar'dan idi. Kimliği hakkında bilgi elde edilemedi.

37. Hüsâm-sultân oğulları : Safevî ordusunda bulunan kumandanlardandır. Kimlikleri tesbit edilemedi. Krş. aşağıda Hüsâm-oglu Rüstem, nr. 41.

38. Şehmüz : Safevî ordusuna katılmış, Dağıstanlı bir beg olmalıdır. Safevî ordusunda sol kola kumanda eden Burhân-oğlu Ebû Bekir Mirzâ'nın yanında bulunuyordu. Kimliği bulunamadı.

39. Kaytaş : Dağıstan'da, Demir-kapı kuzeyindeki yörede yaşayan bir boydur. Boybeglerine «Usmî» ünvanı verilirdi. Müslüman idiler. Bunlardan bir kümesi, güneye doğru göç ederek, Şeki ile Şirvân arasında yerleşti. Şirvân bölgesi, 1607 -de Osmanlılar elinden alınınca, Kuba ve Salyân yöresi bu güney Kaytaklar'ına verildi. Daha sonraki Kuba Hanlığı'nı burada yaşayan Kaytaklar kurmuştur (1747-1837). (Evliyâ Çelebi : *Seyâhat-nâme*. II. Dersa'âdet 1314. 291; W. Barthold : «*Dağıstan*». İslâm ans.; Mirzâ Bala : «*Kuba*». İslâm ans.; Kütükoğlu. indeks)

40. Talâş : Şâirin bu ad ile hangi toplumu andığı kesinlikle belli değildir. «Talışı» adını taşıyan bir boy, Karabağ bölgesinde yaşamakta ve Safevî ordusuna asker vermekte idi. Diğer taraftan, Hazar denizi'nin güneybatı kıyısında Gılân ile Mugan arasında yaşayan bir halkın (kendileri : Tolış) ve onların oturduğu bölgenin adı da «Talış» dir. Coğrafyacı Hamalı Yakut'a göre, bu «Talaşân», Gılân'ın bir kısmıdır. Safevî hâkimiyetini tanımış, yarı bağımsız bir hanlık idi. Merkezi, Lenkoran şehridir. İkincisinin savaş yerine uzaklığı dikkate alınır, ilk boyun Safevî ordusunda bulunduğu düşünülebilir. (Kütükoğlu. 138; W. Barthold : «*Talış*». İslâm ans.)

41. Hüsâm-oğlu... Rüstem : Safevî kumandanlarından. Meş'ale savaşında Safevî ordusunun sağ koluna kumanda ediyordu. Rüstem Han'ın kimliği hakkında başka bilgi bulunamadı. Krş. yukarıda, nr. 37. (Kütükoğlu. 126-127).

42. Ca'fer : Osmanlı vezirlerinden Ca'fer Paşa'dır. Yiğit bir kumandan idi. Sancak-begliğinden sonra, Güle (Gyula) ve Sigetvar beglerbegisi oldu (1566). Orayı 500 atlı ilc, üstün düşman kuvveti elinden kurtardı. 1580 -de Kefe beglerbegiliğine getirildi. Şirvan seferine gidecek takviye kuvvetine başbuğ tayin edildi (1582). Şirvân savaşlarında bulundu ve Meş'ale savaşında kumanda ettiği Osmanlı sol kolunda kahramanlık gösterdi (1583). Şirvân'ın zaptından sonra, vezirlik rütbesi ile Serdar kaymakamı olarak, orada muhâfızlıkta kaldı. 2 Ekim 1588 günü orada öldü. (SiOs. II, 71; Kütükoğlu. indeks)

43. Hayder : Osmanlı beglerbegilerinden Haydar Paşa'dır. Sancak-begliğinden sonra, Basra, Sivas (1581-1587), Trabzon (1587), Gence (1588), beglerbegiliklerinde bulundu. Bir ara hapsedildi ve 1592 Ağustosunda affedildi. 1593 -de Haleb beglerbegiliğine tayin edildi. Bundan sonra öldü. (SiOs. II, 260; Kütükoğlu. indeks)

44. Süre-i En'âm : Hz.-i Kur'an'ın 6. sûresidir. 165 âyettir.

45. Murâd Han : Osmanlı devleti'nin 12. hükümdarı Sultan III. Murâd Han'dır (1574-1595).

46. Çaldıran : Güney Azerbaycan'da, Maku ile Hoy arasında bulunan bir ova. Burada, Osmanlı hükümdarı Sultan I. Selim Han ile Safevî hükümdarı Şâh I. İsmâil arasında, 23 Ağustos 1514 günü büyük bir meydan savaşı yapılmıştı. (M. Tayyib Gökbilgin : «Çaldıran muhârebesi». İslâm ans.)

47. Selîm Han : Osmanlı devleti'nin 9. hükümdarı olan Sultan I. Selim Han'dır (1512 - 1520).

48. Terkî-ili : Dağıstan'da yaşayan Kazı Kumuklar'ın başşehri Terki (Tarçu, Târhu) ve onun çevresinin adıdır. Bu şehre «Büynâk» da denir. Krş. yukarıda, Şamhal, nr. 22. (W. Barthold : «Dağıstan». İslâm ans.)

49. Yidi esmâ : Ebû Hüreyre (ölm. 678)'den rivâyet edilen bir baddis-i şerîfe göre, Allab'ın 99 adı vardır, onları kim beller ve sayarsa, son-

suz mutluluğa erişir ve cennet'e girer. Bunlara "Esmâ-i hüsnâ = en güzel adlar" denir (Bk. Ali Osman Tatlısu : *Esmâ'ül-Hüsnâ şerhi*. 3. bs. Ankara 1963). Burada onlardan, savaş, yardım, düşmanı kırma ile ilgili yedi tane-
sinin okunmasına işâret edilmiş olmalıdır.

50. Demür-kapı : Türkler'ce Derbend şehrine verilen addır. Krş. yukarıda, Derbend, nr. 21.

51. Gence : Kuzey Azerbaycan'ın batı kesiminde bulunan, ikinci büyük şehirdir (40° 38' K - 46° 26' D). Kür ırmağı'nın güneyinde ve ona dö-
külen Gence çayı üzerindedir. Şirvan seferi sırasında, Osmanlı ordusu bu
şehri geride bırakarak, daha doğuda harekâta bulunuyordu. Buranın vâlisi
İmâm-kulu Han ise, çevreden topladığı kuvvetler ile Osmanlılar'ı arkadan
vurmağa çalışmakta idi. 1588 -de Serdâr Ferhâd Paşa tarafından fethedil-
di. Osmanlı hâkimiyeti altında iken, 7 sancaklı bir eyâlet merkezi olmuş-
tur. (Mirza Bala : «Gence». İslâm ans.; Kütükoğlu. indeks)